

Meşhûr Muhaddislerin Hocası Kuteybe b. Saîd'in Hayatı ve Hadis İlmine Katkıları

A Teacher of Muḥaddith Authors Qutayba b. Sa'îd's Biography and His Contribution to the Science of Ḥadīth

ABDULLAH AYDIN

Lecturer, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Bilecik, Turkey. PhD Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Sakarya/Turkey.

Öğr. Gör. , Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâğati Anabilim Dalı, Bilecik/Türkiye. Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya/Türkiye.

abdullah.aydin@bilecik.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-1863-8622

Atıf/©: Aydın, Abdullah (2023). Meşhûr Muhaddislerin Hocası Kuteybe b. Saîd'in Hayatı ve Hadis İlmine Katkıları, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10-19, ss, 51-78.

Citation/©: Aydın, Abdullah (2023). A Teacher of Muḥaddith Authors Qutayba b. Sa'îd's Biography and His Contribution to the Science of Ḥadīth, Kafkas University Faculty of Divinity Review.

Issue 10-19, pp, 51-78.

Makale Bilgisi / Article Information:

Doi : 10.17050/kafkasilahiyat.1194314

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 25 October / Ekim 2022

Accepted / Kabul Tarihi: 09 November / Kasım 2022

Published / Yayın Tarihi: 28 January / Ocak 2023

Volume / Cilt: 10; **Issue / Sayı:** 19; **Pages / Sayfa:** 51-78.

Suggested ISNAD Citation: Abdullah Aydın, " Meşhûr Muhaddislerin Hocası Kuteybe b. Saîd'in Hayatı ve Hadis İlmine Katkıları", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/19 (Ocak-January 2023), 51-78.

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

www.dergipark.org.tr

A Teacher of Muḥaddith Authors Qutayba b. Sa'īd's Biography and His Contribution to the Science of Ḥadīth

Abdullah AYDIN

Abstract

The personalities who educate the people who shape history should not be condemned to get lost in the dark corridors of time, on the contrary, their life and scientific activities should be illuminated and presented to the world of science as much as possible. Of these personalities is Qutayba b. Sa'īd (d. 240/855). Qutayba was born in 150/767 in a village of the city of Balkh in the Khorasan region and became a student of the great Ḥadīth scholars such as al-Layth b. Sa'd (d. 174/791), Mālik b. Anas (d. 179/796), Hammād b. Zayd (d. 179/796) and Sufyān b. 'Uyayna (d. 198/814). The great muḥaddith authors of the third century of hijra particularly Ahmad b. Hanbal (d. 241/855), al-Bukhārī (d. 256/870) and Muslim (d. 261/875) included in their works the Ḥadīth narratives of Qutayba whose alteration of his scientific adventure from the ra'y school to the Ḥadīth school after changing his views under the influence of a dream, he had in his youth, marked a milestone in his life. This article examines the biography of Qutayba, who is like a significant station for the narratives to reach the famous authors, his main critical points, educational journeys, teachers, students and contributions to the science of Ḥadīth as well as the distribution of his narratives across the chapters of Muslim's Ṣaḥīḥ due to the fact that his narratives are mostly narrated in this work.

Key words: Ḥadīth, Muḥaddith, Ahl al-Ḥadīth, Ahl al-Ra'y, Qutayba b. Sa'īd.

Meşhûr Muhaddislerin Hocası Kuteybe b. Saîd'in Hayatı ve Hadis İlmine Katkıları

Abdullah AYDIN

Öz

Tarihe yön verenlerin hocalığını yapan şahsiyetler zamanın karanlık dehlizlerinde kaybolmaya mahkûm edilmemeli aksine onların hayatları ve ilmî faaliyetleri imkânlar nispetince aydınlatılıp ilim dünyasına sunulmalıdır. Meşhûr muhaddislerin hocası olan Kuteybe b. Saîd (ö. 241/855) de bu şahsiyetlerden biridir. 150/767 yılında Horasan bölgesindeki Belh şehrinde doğan Kuteybe, uzun yıllar devam eden ilim yolculuklarında Leys b. Sa'd (ö. 174/791), Mālik b. Enes (ö. 179/796), Hammād b. Zeyd (ö. 179/796) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi büyük hadis âlimlerine talebelik yapmıştır. Gençlik yıllarında gördüğü bir rüyanın etkisiyle görüşlerini değiştirerek ilmi serüvenini rey ekolünden hadis ekolüne çevirmesi hayatında dönüm noktasını oluşturan Kuteybe'nin hadislerine Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) başta olmak üzere 3. asrın büyük musannif muhaddisleri eserlerinde yer vermiştir. Makalede, rivayetlerin meşhur musanniflere ulaşmasında önemli bir konumda bulunan Kuteybe'nin hayatı, temel değişim noktası, rihleleri, hoca ve talebeleri, hadis ilmine yaptığı katkılarının yanı sıra rivayetleri en çok bulunduğu eser olması sebebiyle Sahîh-i Müslim'deki kitaplara dağılımı açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Muhaddis, Ehl-i Hadis, Ehl-i Re'y, Kuteybe b. Saîd.

GİRİŞ

Tarihe yön verenlerin hocalığını yapan şahsiyetler zamanın karanlık dehlizlerinde kaybolmaya mahkûm edilmemeli aksine onların hayatı, ilmi faaliyetleri imkanlar nisbetince aydınlatılıp ilim dünyasına sunulmalıdır. Bu şahsiyetlerden birisi olan Kuteybe b. Saîd (ö. 241/855) Hadis Tarihi açısından son derece önemi haiz hicri 2. asrın ikinci yarısı ile hadis ilminin altın çağı sayılan 3. asrın ilk yarısında yaşamış, öncesi ve içinde bulunduğu asırdaki rivayet birikimini, İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmîzî (ö. 279/893) ve Nesâî (ö. 303/915) gibi tasnif döneminin zirve isimlerine nakleden bir köprü olma görevi görmüştür. Âdeta o, hadis tasnifinin zirve yürüyüşündeki son menzillerden biridir. Hadis tedvininin bitip tasnifin yoğun bir şekilde devam ettiği bir zamanda doğan Kuteybe, ilim meclislerinin kurulduğu, hadis talebiyle rihlelerin yapıldığı bir dönemde ilim merkezlerine yolculuklar yapmıştır. Mihneyle zirveye çıkan Ehl-i Re’y ile Ehl-i Hadis arasındaki tartışmaların sürdüğü bir devirde Bağdat’ta bulunan ve Halife’nin emriyle Bağdat valisi tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından sorgulanan muhaddisler arasında yer alan Kuteybe, ömrünün sonunda doğduğu Belh’e dönmüş ve bir asra yaklaşan 90 yıllık uzun ömrü orada nihayete ermiştir. Kuteybe’nin döneminin bir özelliği olması hasebiyle aynı zamanda tasnif ettiği bir kitaba sahip olduğu kendi ifadelerinden anlaşıldığı gibi bunu kaynaklarda yer alan bu yöndeki bilgiler de desteklemektedir. Bu önemli muhaddis hakkında Türkçe bir bildiri¹ ve çok kısa Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisindeki madde² dışında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Merkezî bir konumda olması ve hakkında detaylı bir çalışma bulunmaması dolayısıyla hayatı ve hadis ilmine yaptığı katkılar giriş düzeyinde de olsa incelenmeyi hak ettiği düşüncesiyle kaleme alınan bu makalede, Kuteybe’nin hayatı, temel değişim noktası, rihleleri, hadis ilmine katkıları, hoca ve talebeleri ve en çok yer aldığı eser olmasından dolayı rivayetlerinin *Sahîh-i Müslim*’deki kitaplara dağılımı incelenmiştir. Ayrıca Kuteybe bazı rivayetlerinde yaptığı nedeniyle tenkit edilmiştir. Bunlar makale boyutunu fazla genişleteceği ve başka bir çalışmanın konusu olduğu için bu çalışmada ele alınmamıştır.³

1. Hayatı ve İlmî Faaliyetleri

¹ Abdülcelil Alpkıray, “Orta Asya Muhaddislerinden Belh’li Kuteybe b. Saîd ve Hadis İlmine Katkıları”, *Uluslararası Orta Asya’dan Anadolu’ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları,2021), 192-202.

² Kamil Çakın, “Kuteybe b. Saîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Temmuz 2022).

³ Bu konuda klasik dönemdeki eleştiriler için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmi, 2002), 14/524; Cemaleddin el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessisetü’r-Risâle, 1980), 23/534. Modern dönemde özellikle Hamza el-Melibârî’nin onun bazı rivayetlerine ve zabtına yönelik eleştirileri ve bunlara verilen cevaplar için bk. Ahmed b. Salih ez-Zehrânî, *Nakdü mücâzâfâti Hamza el-Melibârî* (Abu Dabi: Daru İmam Mâlik, ts.), 340-370.

1.1. Hayatı

Ebû Recâ Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekafî el-Belhî el-Bağlânî (ö. 240/855) günümüzde Afganistan'ın kuzeyinde Özbekistan sınırında bulunan Belh (Mezar-ı Şerif) vilayetine bağlı Bağlân köyünde doğmuştur.⁴ Kaynaklar doğum tarihi için birbirine yakın üç farklı tarih zikretmektedir. Musa b. Hârûn, onun büyük muhaddis A'meş'in vefat ettiği 148 yılında dünyaya geldiğini belirtirken⁵ bazı tarihçiler Kuteybe'nin "Ben ilk yolculuğumda 172 yılında Irak'a gittim. O zaman 23 yaşındaydım"⁶ ifadesinden yola çıkarak doğum tarihinin 149 olduğunu ifade etmiştir.⁷ Üçüncü olarak onun 150 yılında doğduğu söylenmiştir. Müteahhir dönem âlimlerinden İbn Hacer bu nakillerden doğruya en yakınının 150 olduğunu ifade eder ki Kuteybe b. Saîd de bir sözünde kendisinin 150 yılında doğduğunu ifade etmiştir.⁸

Kuteybe olarak şöhret bulmakla birlikte onun asıl isminin Yahyâ ya da Ali olduğu söylenmiştir.⁹ "Kuteybe" kelimesinin ise lakabı olduğu belirtilmiştir.¹⁰ Ebû Recâ şeklinde künyelenmesinde ittifak bulunan¹¹ Kuteybe'nin evliliği/evlilikleri hakkında hiçbir bilgi bulunmadığı gibi Recâ isimli bir çocuğu olup olmadığı da bilinmemektedir. Ancak kaynaklar onun Abdullah isminde bir oğlu olduğunu ve babası Kuteybe'den rivayette bulunduğunu kaydeder.¹² Buradan hareketle onun bir evlilik yaptığı söylenebilir.

⁴ Bağdâdî, *Târih*, 14/481; Mizzî, *Tehzîb*, 23/523; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402-1417/1982-1996), 11/13; Çakın, "Kuteybe b. Saîd"; Tahsin Yazıcı, "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Temmuz 2022).

⁵ Bağdâdî, *Tarih*, 14/482; Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahya el-Muallimî (Haydarabâd: Meclisü Dâireti'l-Maârifî Osmânî, 1382/1962), 2/276-277.

⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 23/530. Zehebî, *Siyer*, 11/15.

⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 23/530. Zehebî, *Siyer*, 11/15.

⁸ Bağdâdî, *Tarih*, 14/482; Ebû Muhammed Abdulğani el-Makdîsî, *el-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim (Kuveyt: el-Heyetü'l-Âmme, 1437/2016), 8/202-205; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, nşr. Matbaatü Dairetü'l-Meârifî'n-Nizamiye (Haydrabâd: y.y., 1326/1908), 8/358-361.

⁹ Ebu'l-Fazl Ubeydullah b. Abdullah el-Herevî, *el-Mu'cem fi müstebehi esâmi'l-muhaddisin*, thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1411/1990), 253. Ebu'l-Fazl el-Herevî, Yahya b. Saîd ismini taşıyan 12 muhaddis saydığı bu eserinde, altıncı isimde Kuteybe'yi saymıştır. Bu, Yahya isminin Ali isminden daha bilinir olduğunu gösteren bir veri olarak düşünülebileceği gibi Ali b. Saîd şeklinde ortak isimli muhaddisler bulunmadığı için Yahya b. Saîd ismi sadece müellifin bir tercihi de olabilir. Ancak İbn Adî'nin Buhârî'nin hadis rivayet ettiği hocalarının isimlerini topladığı eserde ismi -kaf harfi bölümünde- Kuteybe olarak değil Yahya b. Saîd olarak ye harfiyle başlayan isimler kısmında kaydetmesi de ilk ihtimali yani Yahya isminin bilinirliğini kuvvetlendirmektedir. Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *Esâmi men ravâ anhum Buhârî*, thk. Dr. Amir Hasan Sabri (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414), 224.

¹⁰ Bağdâdî, *Tarih*, 14/483; Zehebî, *Siyer*, 11/14.

¹¹ Halife b. Hayyât, *Tabâkâtu Halîfe b. Hayyât*, thk. Dr. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1414/1993), 603; Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Tabâkât*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/266; Müslim, *el-Kûna ve'l-Esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşgarî (Medine: İmadetu'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Camiati'l-İslamiyye, 1984), 1/317.

¹² Bağdâdî, *Tarih*, 14/485; Mizzî, *Tehzîb*, 23/527. Zehebî, *Siyer*, 9/87. (Târihu Bağdâdî'da Ebû Kuteybe Abdullah b. Kuteybe b. Saîd'in eğitici İsam b. el-Ala'dan babası Kuteybe'nin bir şiirini naklettiği bir haber yer almaktadır. Bunun dışında onun ne babasından ne de başka birinden herhangi bir rivayeti tesbit edilememiştir.)

23 yaşına kadar memleketi Belh'te yaşayan ve aile fertleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan Kuteybe'nin babası Saîd'in gördüğü bir rüya kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır. "Rüyamda Rasulullah'ı (s.a.s.) elinde bir sahife varken gördüm ve O'na bunun ne olduğunu sordum. Rasulullah (s.a.s.) âlimlerin isimlerinin yazılı olduğu sayfa olduğunu söyleyince oğlumun adının bulunup bulunmadığına bakmak için kendisinden izin istedim. Bana izin verdi. Sayfaya baktım ve oğlumun adını orada gördüm."¹³ Kuteybe'nin babasının gördüğü ve oğlu Kuteybe'ye anlattığı bu rüyadan yola çıkarak onun, oğlunun âlim biri olmasını arzuladığını ve onu bu yolda desteklediğini çıkarmak mümkündür. Kuteybe b. Saîd'in gençlik yıllarında yaşadığı şehirde hâkim düşünce olması muhtemel olan Ehl-i Re'y düşüncesine sahip olma isteğine dair kendi sözü de¹⁴ bununla birlikte düşünülürse onun daha Belh'te iken ilim tahsil etme yoluna girip bunun için çaba gösterdiği söylenebilir.

Tasnif döneminin büyük muhaddisleri ile hadis ilminin altın asrı sayılan hicri 3. asrın Kütüb-i Sitte musannifleri arasında âdeti köprü vazifesi gören Kuteybe b. Saîd'in annesi hakkında hiçbir bilgi tespit edilememiştir. Kaynaklarda sadece ismi zikredilen ve herhangi rivayetini tespit edemediğimiz Kudeyd b. Saîd¹⁵ isimli bir kardeşiyle birlikte, Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ında yer alan "Kardeşi Sadaka b. Saîd el-Bağlânî ondan rivayette bulunmuştur."¹⁶ bilgisine göre Sadaka b. Saîd adlı bir kardeşinin daha olduğu anlaşılmaktadır.

Meşhur muhaddis Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/749) de arkadaşı olan dedesi Cemîl es-Sekaffî'nin meşhur vali Haccâc b. Yusuf'un (ö. 95/714) mevlâsı ve değer verdiği bir zât olduğu, Haccâc'ın onu hemen yanı başına sağ tarafında bir sandalyeye oturttuğu ve Abdülmelik b. Mervân'a (h. 65-86/675-696) elçi olarak gönderdiği ve ekmeçilik yaptığı kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁷

Amcası Vesîm b. Cemîl b. Tarîf es-Sekaffî, faziletli bir şahsiyet olmasından dolayı Abdullah b. Mübârek'in kendisiyle karşılaşip görüşmeyi temenni ettiği biridir.¹⁸ Kuteybe'nin 186 yılında vefat ettiğini söylediği bu amcasından¹⁹ kaynaklarda yer alan sadece bir rivayeti tespit edilebilmiştir.²⁰ İbn Ebû Hâtim babasının bu fazilet sahibi ve âbid zât için "sâlihu'l-hadîs" dediğini belirtmiş²¹; İbn Hibbân onu *Sikât*'ında zikretmiş ancak "münkatı' rivayetler

¹³ Bağdâdî, *Tarih*, 14/484.

¹⁴ Bağdâdî, *Tarih*, 14/485.

¹⁵ Zehebî, *Siyer*, 11/14.

¹⁶ Sem'ânî, *Ensâb*, 2/278. (Kaynaklarda Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*lerinde rivayetleri bulunan ve Süfyân es-Sevrî'nin kendisinden hadis rivayet ettiği Kûfeli Sadaka b. Saîd'den farklı bir râvî olmalıdır. Zira 161 ölüm tarihli Süfyân es-Sevrî'nin ondan hadis naklettiğini düşünmek zaman açısından mümkün değildir.)

¹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 23/530. Zehebî, *Siyer*, 11/15; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/322.

¹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, nşr. Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmânî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1371/1952), 9/46.

¹⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr* (Haydarabâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ts.), 8/181.

²⁰ Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Ebû Muâz Tarık b. Ivezullah (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415-1995), 8/72. (No.7997).

²¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/46.

naklederdi" kaydını düşmüştür.²² Orta boylu, saçsız, güzel yüzlü, sakalları hoş, ahlaklı ve zengin biri olan Kuteybe'nin²³ evliliği, ailesi, çocukları ve mesleği gibi hususlarda yukarıda verilen bilgiler ve akraba isimleri dışında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

1.2. Değişimin Rüyasını Gören Muhaddis

Emevi halifesi Ömer b. Abdilaziz'in (h. 99-101/709-711) emriyle İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) tarafından yürütülen hadislerin tedvini/toplanması sonucunda rivayetler, konularına göre ayırım yapılmaksızın bir araya getirilmiş, sonra hız kesmeden tasnif dönemi başlamış ve toplanan hadisler farklı açılardan sınıflandırılarak ilk musannef eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunu takiben tasnif süreci gelişerek devam etmiş üçüncü asırdaki zirve dönemine ulaşmıştır. İlmî hareketliliğin böylesine yoğun olduğu ve sistematik rivayet usûlünün yaygınlaşmış hadis rivayet meclislerinin kurulduğu bir ortamda ikinci Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (h.136-158/746-768) döneminde²⁴ doğan Kuteybe b. Saîd, 90 yıllık hayatının büyük bir bölümünü (70 yılını) Abbâsîlerin altın çağı adı verilen erken Abbâsîler Döneminde²⁵ (h.132-218/742-828) geçirmiş; son yirmi yılını ise Samarra döneminde²⁶ (h. 221-279/731-889) yaşamış, 10. Abbâsî halifesi Mütevekkil-Alellah (h. 232-247/842-857) döneminde²⁷ vefat etmiştir.

Farklı sebeplere ilave olarak arap olmayan Müslümanlara (mevâli) yapılan ayrımcı politikalar ve özellikle Ehl-i Beyt'e karşı sert tutumlarının sonucunda yıkılan Emevî Devletinin (41-132/661-750) ardından kurulan Abbasîler (132-656/750-1258) ilk döneminde Halife Me'mun'a (h. 198-218/808-828) kadar Ehl-i Sünnet akâidini devlet politikası olarak belirlemiş ve bu yaklaşımı merkeze alan ve destekleyen uygulamalar yapmıştır. Kardeşi Emin ile yaptığı savaşı kazanan ve devlete hâkim olan Halife Me'mun ile birlikte kendisi her ne kadar ilme ve âlimlere önem veren bir devlet adamı olsa da bu anlayış değişmiş hatta aksi bir hale evrilerek Ehl-i Hadis ve fukahaya itikadî baskının yapıldığı bir vasata ulaşmıştır.²⁸ İran'ın doğusundan Ceyhûn ırmağına kadar uzanan İslam kültür ve medeniyeti açısından öne çıkan Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden Belh'te ilk gençliğini geçiren Kuteybe, İslâm ilim tarihinin en verimli zamanı olan 'tabiîn' ve 'tebeu't-

²² Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973), 9/29.

²³ Makdîsî, *el-Kemâl*, 8/204.

²⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 26 Temmuz 2022).

²⁵ Nahide Bozkurt, *Abbâsîler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020), 40-81. Bu dönem Abbâsîlerin sosyal, siyasi ve bürokratik arenada Emevî etkilerini ortadan kaldırdığı; Şia, Hârici gibi Ehl-i bid'at sayılan unsurlar ve Mecûsilik kaynaklı zındıklık ile mücadele edilirken Ehl-i Sünnet anlayışının temel paradigma olarak kullanıldığı dönemdir. Bk. Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 36-45.

²⁶ Bozkurt, *Abbâsîler*, 83-93. Yaklaşık altmış beş yıl süren Samarra döneminde Halife Me'mûn'un Mu'tezilî fikirleri benimsetme politikasını Mu'tasım ve Vasık iktidar dönemlerinde de şiddetle uygulamaya devam etmiş, bu politika Mütevekkil ile birlikte sona ermiştir.

²⁷ Yıldız, "Abbâsîler".

²⁸ Bozkurt, *Abbâsîler*, 40-93.

tâbiîn' dönemlerinde yaşamıştır. Onun yaşadığı dönemin temel meselesi, Ehl-i Hadis-Ehli Re'y ekolleri arasındaki tartışma ve ayrışmalardır. İlk gençlik yıllarını, Bağdat, Şam, Medine gibi İslâm dünyasının merkez şehirlerinde var olan ilmi canlılık kadar olmasa da camiler dışında medreselerin inşa edilip buralarda ilmi faaliyetlerin yürütüldüğü²⁹ Belh'te muhtemelen bu tartışmalar arasında geçiren Kuteybe, Ehl-i Re'y düşüncesi doğrultusunda ilim tahsil etme amacında olduğunu ve bunun için çaba gösterdiğini kendisi ifade etmiştir. Ancak gördüğü bir rüyayı tabir ettirmesi sonucunda yaşadığı değişim onu Ehl-i Hadis, Ehl-i eser çizgisinde ilim tahsil etmeye yöneltmiş, hedeflediğinden farklı bir düşünce ve ilim dünyasına girmiştir. Babasının gördüğü rüyayı oğluna anlatmış olmasının da onun bu yönelişinde etkisi olduğu söylenebilir. Kuteybe'nin gördüğü rüya kaynaklarda şu şekilde nakledilmiştir: "Ben gençliğimde reyi isteyen biriydim. Rüyamda semadan bir torba sarkıtılmıştı. İnsanlar onu almak için uzanıyor fakat ulaşamıyorlardı. Ben geldim. Torbaya uzanıp onu aldım. İçine bakınca Doğu ile Batı arasını gördüm. Sabah olunca rüyamı tabir ettirmek için rüya tabirini bilen ârif bir kumaş tüccarına geldim. Ona rüyamı anlattım. Bana, esere sarılmam gerektiğini, reyin doğu ile batıyı kuşatamayacağını bunu eserin yapabileceğini söyledi. Bunun üzerine reyi terk edip esere yöneldim."³⁰ O'nun gördüğü rüyayı tabir ettirdiği kumaşçının söylediklerinden Kuteybe'nin Belh'te Ehl-i Re'y düşüncesi doğrultusunda ilim tahsil eden biri olarak bilinip tanındığına da işaret ettiği söylenebilir. Dolayısıyla onun Ehl-i Re'y düşüncesi merkezli başladığı ilim yolculuğu gördüğü rüyanın tabiri neticesinde ehli hadis kulvarına evrilerek oradan devam etmiş, meşhur muhaddislerin hadis aldığı bir menzile ulaşmıştır.

1.3. İlim Yolculukları, Hoca ve Talebeleri

İlim otağını gurbete kurmuştur denilse yanlış söylenmiş olmaz zira İslâm ilim tarihindeki gurbet yolculukları olarak da isimlendirilebilecek rihleler bunu net bir şekilde göstermektedir. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin "İlminin artmasını, anlayışının derinleşmesini isteyen kendi toplumundan uzaklaşıp yabancılarla beraberliği göze almalıdır" sözü³¹ de aynı hakikati ifade etmektedir. Kaynaklarda Kuteybe b. Saîd'in bu rihle geleneğine uyarak farklı ilim merkezlerine yaptığı seyahatlerden bahsedilmektedir. İlk ilim tahsilini Ehl-i Re'y ekolünün görüşleri doğrultusunda Belh'te yapmaya başladığı anlaşılan Kuteybe b. Saîd, tasnif faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı ve sistematik eser telifinin şekillenmeye başladığı, hadis müzakere ve imla meclislerinin son derece işlevsel hale geldiği bir dönemde ilim merkezlerine yolculuklara çıkmıştır. Bu amaçla ilk önce 172 yılında Irak'a (muhtemelen Kûfe ve/veya Basra) gittiğini kendisi ifade etmiştir. Bunun dışında o, Mısır, Bağdat, Medine,

²⁹ İbrahim Somaya, *Belh Bölgesinde Hadis İlimi ve Belhli Muhaddisler*, (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 20.

³⁰ Bağdâdî, *Tarih*, 12/463.

³¹ İsmail Lütfü Çakan, *Eyüp Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2004), 143-145.

Mekke, Şam ve Rey'e yolculuk yapmış, oradaki ulema ve muhaddis ile görüşüp onlardan ilim almıştır.

Birkaç defa geldiği Kûfe'ye yaptığı ilk yolculuğunda meşhur muhaddis Veki' b. Cerrâh'ın (ö. 197/813) yanı sıra Şerîk b. Abdullah (ö. 177/794), Sellâm b. Süleym (ö. 179/796), İbn İdris el-Kûfî (ö. 192/808) Muhammed b. Bekr el-Bursânî (ö. 204/820) gibi muhaddislerden hadis almıştır. Ebû Hâtîm er-Râzî'nin "Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe ve İbn Nümeyr Kûfede geceleyin ona gelirken bende onlara eşlik ederdim. O ikisi onun hadislerini (zayıfını sahihini) seçerken bende onlarla birlikte sabaha kadar hadisleri seçerdim."³² sözü Kuteybe'nin muhtemelen Kûfe'ye sonraki gelişlerinden bahsetmektedir. Zira daha hadis tahsilinin başlarında olan bir talebenin hadis rivayet etmesi pek mümkün gözükmemektedir. Kûfe de fazla kalmadığı anlaşılan Kuteybe buradan Mısır'a geçip orada en çok istifade ettiği ve en fazla hadis rivayet ettiği hocası Leys b. Sa'd'dan (ö. 175/792) ve İbn Lehîa'dan (ö. 174/791) hadis almıştır. Ahmed b. Hanbel, Kuteybe'nin İbn Lehîa'dan sema eden son kişilerden biri olduğunu belirtir.³³ Kuteybe'nin kendisi de İbn Lehîa'nın cenazesinde hazır bulunduğunu belirtmiştir. Buradan onun Kûfedeki hadis tahsilinden sonra 173 veya 174 yıllarında Mısır'a geldiği anlaşılmaktadır. Ancak onun ilk yolculuğunu İbn Lehîa'nın kitaplarının yandığı tarihten (170 yılı)³⁴ iki yıl sonra 172 yılında Irak'a yaptığı; 170 tarihinden sonra İbn Lehîa'dan yapılan semaya kıymet verilmediği gözönüne alındığında Kuteybe'nin İbn Lehîa'dan semanın nasıl değerlendirileceği sorusunun cevabı verilmelidir. Aslında bu sorunun cevabı Kuteybe'nin İbn Lehîa'dan rivayet konusunda seçici olduğunu belirttiği kendi sözünde bulunmaktadır: "Ondan sadece İbn Lehîa'nın yeğeni ve Abdullah b. Vehb'in kitaplarında rivayet ettiği hadisleri yazdık"³⁵ ve "Ben önce İbn Vehb'in kitabından yazar sonra İbn Lehîa'dan sema ederdim."³⁶ sözlerinden yola çıkarak onun İbn Lehîa'nın ölümünden kısa bir süre önce Mısır'a geldiği ve ondan belirttiği tarzda hadis sema ettiği anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in onun İbn Lehîa'dan son sema edenlerden biri olduğunu söyleyip ayrıca kendisine "Senin İbn Lehîa'dan naklettiklerin sahihtir."³⁷ demesi de bu bağlamda yerini bulmuş olmaktadır. İbn Lehîa'dan yaptığı rivayetleri -ki toplam 34 tanedir- sadece Ebû Dâvûd ve Tirmîzî *Sünenlerine* almış *Sahihayn* müellifleri eserlerinde bu senede yer vermemiştir. Kuteybe, Mısır'da yukarıda adı geçen muhaddislerin yanı sıra Bekir b. Mudar (ö.174/791), Ya'kûb b. Abdurrahman (ö. 181/797)³⁸ ve Mısır kadısı Mufaddal b. Fadâle'den (ö. 181/797) de hadis rivayet etmiştir. Ayrıca Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) önde gelen öğrencilerinden olan Nesâli Fadâle b. İbrahim et-Teymi ile Mısır'da

³² Mizzi, *Tehzîb*, 23/530.

³³ Bağdâdî, *Tarih*, 14/484; Halid er-Ribât, *el-Câmiu li-ulumi'l-imam Ahmed* (Feyyûm: Dâru'l-Felâh, 1430/2009), 18/486.

³⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/376.

³⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/375.

³⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/16-17.

³⁷ Zehebî, *Siyer*, 8/17.

³⁸ Müslim, *el-Künâ*, 1/317.

beraber bulunmuş ondan da hadis almıştır.³⁹ Mısır'da Leys b. Sa'd'den sadece hadis almakla kalmayan onunla birlikte İskenderiye'ye yolculuklar da yapan Kuteybe, Leys'in meşhur âlim kişiliğinin yanı sıra sahip olduğu cömertliğinden de bahsetmiştir.

Kuteybe, Mısır'dan sonra seyahat rotasını Rey şehrine çevirmiş ve Kûfe'deki uzun ilim tahsilinin ardından Rey'e yerleşen tebeu't-tabiînden Cerîr b. Abdülhamîd'den (ö. 188/803) hadis almıştır. Buhârî'nin *Tarih*'inde Nuaym b. Meysere'nin biyografisinde yer alan, Kuteybe'nin "Biz Nuaym b. Meysere öldüğünde 174 senesinde Cerîr b. Abdülhamîd'in yanındaydık" sözü⁴⁰, onun Mısır'dan sonra Rey'e geldiğini göstermektedir. İbn Lehîa'nın öldüğü 174 yılında onun cenazesinde Mısır'da bulunan Kuteybe aynı yıl nasıl Rey'de bulunabilir şeklinde bir soru sorulabilir. İbn Lehîa (hicri takvimin üçüncü ayı olan) Rebîülevvel ayının ortasında (yani 13, 14 veya 15'inde) pazar günü ölmüştür.⁴¹ Nuaym b. Meysere'nin de 174 yılında öldüğü belirtilmiş olmakla birlikte Fesevî (ö. 277/890) onun 175 yılında öldüğünü söylemiş hatta 176 yılında öldüğünü söyleyenler de olmuştur.⁴² Nuaym'ın 174 yılında öldüğü kabul edilse bile onun yılın ikinci yarısında veya yılın sonuna doğru öldüğü ihtimali göz önüne alındığında aradaki küçük çelişki ortadan kalkmış olur. Bu durumda Kuteybe'nin, İbn Lehîa'nın vefatının ardından Mısır'dan çıkıp Rey'e geçtiği rahatlıkla söylenebilir. Kuteybe'nin Rey'de bulunduğu dair başka bir haberden yola çıkarak onun bu şehre de birkaç defa seyahat yaptığı anlaşılabilir. Ebû Zür'a er-Râzî'nin (ö. 264/878) hadis bilgisine vurgu yapılan bir olaydan Kuteybe'nin Rey şehrine hadis tahsilini bitirdikten sonra seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Bu şehirdeki hadis talebeleri, şehre gelen Kuteybe'den hadis rivayet etmesini isteyince o "Mecliste Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. el-Medîni (ö. 234/849), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234/849) ve Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe hazır bulunursa rivayet edeceğini" söylemiştir. Bu sözle onlara hadis rivayet etmeyeceğini ima etmekle birlikte aynı zamanda hadis rivayet esnasında yanlışlarını düzelterek bir muhaddisin bulunmadığı bir mecliste hadis rivayet etmeyerek hadis rivayetindeki titizliğini ve yanlış rivayetten çekindiğini de ortaya koymuş olmaktadır. Orada bulunanlar "Ebû Zür'a'nın hadis bilgisi konusunda bu saydığı isimlerden aşağı kalır yanı olmadığını" söylerler. Ebû Zür'a da Kuteybe'nin rivayetlerini birer birer serdeder. Bunun üzerine Kuteybe onlara hadis rivayet eder.⁴³ Kuteybe'nin bu tavrı oradakileri küçümsemek değil aksine rivayet esnasında hataları düzelterek muhaddislerin mecliste bulunmasının verdiği güvenin bir ifadesidir. Bu haberdeki olaydan yola çıkarak Kuteybe'nin Rey'e yaptığı bu seyahatinin Mihne'den sonra Belh'e dönüş yolunda 220'li yıllardan sonra gerçekleştirdiği seyahat olabileceği söylenebilir.

³⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/10.

⁴⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 8/99.

⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/377.

⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/467.

⁴³ Bağdâdî, *Tarih*, 14/481.

Kûfe, Mısır ve Rey dışında Basra’da hadisin dört imamından biri kabul edilen Hammad b. Zeyd’in (ö. 179/796) yanı sıra Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah (ö. 176/793) ve Yezid b. Zurey’den (ö. 182/799) hadis almıştır. Basra yolculuğunun da ilk Kûfe yolculuğundan sonra olması muhtemel olduğu gibi ilk Rey yolculuğu esnasında veya sonrasında olması da muhtemeldir. O’nun hadis için seyahat ettiği şehirlerden biri de Dâru’l-hicre ve’s-sünne olarak da bilinen Medine’dedir. Büyük muhaddis Mâlik b. Enes’ten (ö. 179/796) hadis sema ederek rivayet izni almıştır. Ancak ondan aldığı rivayetlerin arz/kıraat yoluyla alındığını kendisi belirtmiştir. İmam Mâlik’e kâtibi Habib b. Ebi Habîb okuduğu esnada onu dinlemiş, kâtip bitirdiğinde Kuteybe, İmam Mâlik’e “Bunları senden rivayet edebilir miyim” diye sorunca O da “Evet” cevabını vermiştir. Kuteybe “Muhtemelen benden başkaları için de aynı şeyi söylüyordun.” diyerek onun arz/kıraat yoluyla aldığı hadislere verdiği rivayet iznini başka muhaddislere de verdiğini belirtmektedir.⁴⁴ İmam Buhârî’nin İsmâil b. Ca’fer’in cüzünü meşhur râvisi Ali b. Hucr’dan⁴⁵ değil de Kuteybe b. Saîd’den rivayet etmesi, Kuteybe’nin Medine’ye gittiğinde orada İsmâil b. Ca’fer’in bu cüzünü ondan dinleyip sema ettiğini göstermektedir. İsmâil b. Ca’fer’in ölüm yılı hicri 180 olduğuna göre Kuteybe’nin Medine’de İmam Mâlik’ten hadis aldığı yıllarda (175-179 arası) onun cüzünü de okuyup rivayet izni aldığı söylenebilir. Zira İsmâil b. Ca’fer’in ömrünün son yıllarında Bağdat’a yerleşip orada vefat ettiği de söylenmektedir.⁴⁶ Onüç yaşında hicri 120’li yıllardan sonra Mekke’ye yerleşen büyük muhaddis Süfyân b. Uyeyne’den⁴⁷ (ö.198/814) Mekke’de hadis yazan Kuteybe’nin bu şehre de birden fazla geldiği söylenebilir. Süfyân’a ilaveten Ebû Abdurrahman Ubeyd b. Amr ile Mekke’de karşılaşmış, ondan hadis yazıp rivayette bulunmuştur.⁴⁸ Onun muhtemelen Hac için gittiği Mekke’de İmam Muhammed (ö. 189/805) ve İmam Şâfiî (ö. 204/820) gibi âlimlere de mülâki olduğu anlaşılmaktadır. Beyhâkî (ö. 458/1066), İmam Şâfiî’den ilim alan, hadis veya herhangi bir olay nakledenler arasında Kuteybe’yi de saymıştır.⁴⁹ Âlimler arasındaki münazara meclislerinde de bulunan Kuteybe, İmam Şâfiî ile İmam Muhammed arasında Mekke’de gerçekleşen münazaraya şahit olduğunu belirtir. ⁵⁰ Bu münazarayı gördüğü sene İmam Şâfiî’nin İmam Muhammed b. Hasan ile tanıştığı 184 yılından⁵¹ birkaç sene sonrası olmalıdır. Yine onun “Şâfiî ile İmam

⁴⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zayed (Haleb: Daru’l-Va’y, 1396/1992), 1/265.

⁴⁵ Şamile programında yaptığımız taramada Buhârî, *Sahîh*’inde Ali b. Hucr’un İsmail b. İbrahim ve İsa b. Yunus adlı iki hocasından rivayet ettiği 6 rivayetine yer vermiştir. Bunların dışında onun *Sahih*’te rivayeti yoktur.

⁴⁶ Zekerîya Tüfekçioğlu, “İsmâil b. Ca’fer el-Ensârî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 06 Ağustos 2022).

⁴⁷ Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma’rifetü ve’t-Tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî (Bağdat: Matbaatü’l-İrşâd, 1393/1974), 3/ 171.

⁴⁸ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, 5/453. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/430.

⁴⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Menâkıbu’s-Şâfiî*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (Kâhire: Mektebetü Dari’t-Türas, 1390/1970), 2/ 331.

⁵⁰ Beyhâkî, *Menâkıb*, 1/ 181.

⁵¹ Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 06 Ağustos 2022).

Muhammed'i Kâbe'nin avlusunda otururken"⁵² gördüğünü söylediği tarih de bu münazara veya ona yakın tarihlerde olmuş olmalıdır.

Kuteybe'nin "Şâfiî'yi Mekke'de gördüğümde genç idi."⁵³ sözlerine dayanarak onun, İmam Muhammed'in vefat yılı 189'dan önce 184-189 arasında bir yılda İmam Şâfiî ile Hac esnasında buluşmalarını görmüş olabileceği söylenebilir. Ancak bu durumda İmam Şâfiî 36-40 yaşlarında gençliğinin sonunda bir insan olarak nitelenebilecek dönemde olmuş olur. Bununla birlikte daha ihtimal dâhilinde olan Kuteybe'nin İmam Mâlik'ten hadis almasının muhtemel olduğu yıllarda yani 175-179 yılları arasında Hac için geldiği Mekke'de onunla karşılaşmış olmasıdır ki İmam Mâlik ölene kadar kendisinin yanında ilim tahsilini sürdüren İmam Şâfiî de bu devrede 25-30 lu yaşlarında genç biridir.

Ebû Hâtim'in "Kuteybe'yi Mina'da gördüm, oradaki Ehl-i Hadis'e, nasıl olur da Ahmed b. Hanbel'in meclisine gelip kendisinden hadis aldığı bir adamdan istifade etmezsiniz, deyince oradakiler hemen Kuteybe'den hadis yazmaya başladılar."⁵⁴ sözünden Kuteybe'nin Mekke'ye bu gelişi muhtemelen Ahmed b. Hanbel'in, hadis tahsilini bitirip Bağdat'a yerleşen Kuteybe ile tanışmak ve ondan hadis almak veya müzakere etmek için yanına gittiği dönemden sonra olmalıdır. Kuteybe hac için geldiği bir dönemde Ebû Hâtim'in onu gördüğü ve insanların da Kuteybe'yi tanımadıkları ya da ismini duymalarına rağmen kendisini hiç görmedikleri için tanıyamadıkları söylenebilir. Yine Amr b. Ali el-Fellâs'ın "Kuteybe'yi Mina'da gördüm. Abbâs el-Anberî ondan hadis yazıyordu. Ben kendisinden hadis almadan geçip gittim sonra pişman oldum."⁵⁵ sözünde belirttiği karşılaşmanın da bu zamanlarda olmuş olması muhtemel olduğu gibi sonraki zamanlarda olması da ihtimal dahilindedir.

Kuteybe, İslam ilim merkezlerinin en önemlilerinden ve âlimlerin, özellikle muhaddislerin buluşma noktalarından biri olan Bağdat şehrine de gelmiştir. Muhtemelen Medine'de İmam Mâlik'in yanındaki tahsilini bitirip ayrıldıktan sonra Bağdat'a gelmiş, Kûfe, Mısır, Şam ve Medine gibi şehirlerde tahammül ettiği hadisleri burada kurduğu imla meclisinde rivayet etmiştir.⁵⁶ Kendisini Vekî' b. Cerrâh'ın yanında tanıdığını belirten⁵⁷ Ahmed b. Hanbel de onun Bağdat'a geldiğini duyunca Yahyâ b. Maîn ile birlikte yanına gidip ondan hadis dinlemiştir.⁵⁸ Bağdat'a Ahmed b. Hanbel ile görüşme arzusuyla gelen Kuteybe ile hadis müzakere ettiği de anlaşılan Ahmed b. Hanbel ısrarla Kuteybe'nin önünde bir talebe gibi oturup hadisi usûlüne göre almak istediğini belirtmiş ama her defasında Kuteybe

⁵² Beyhâkî, *Menâkıb*, 2/131.

⁵³ Beyhâkî, *Menâkıb*, 1/179; 2/284.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: D'âru'l-Hadis, 1419/1995), 1/76. Başka haberde bu söz "Yazıklar olsun size, yanınızda Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve onlar gibi büyük muhaddislerin hadis aldığı biri var" şeklindedir. Bk. Bağdâdî, *Tarih*, 12/35.

⁵⁵ Bağdâdî, *Tarih*, 14/482; İbn Hacer, *Tehzib*, 8/360.

⁵⁶ Bağdâdî, *Tarih*, 14/481.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve marifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyüllah b. Muhammed Abbas (Riyad: Dâru'l hâni, 1422/2016), 3/437.

⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7/140.

onunla müzakere yaptıklarını belirterek bu şekilde yapmamasını, yerinde oturmasını istemiştir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, Kuteybe b. Saîd tarikiyle yaklaşık 160 civarında hadise *Müsned*'inde yer vermiştir. Bağdat'a geldiğinde imla meclisi kuran Kuteybe bir gün "Bana Abdullah b. Ca'fer el-Medîni anlattı" deyince meclisteki gençlerden biri "Ey Ebû Reca! Oğlu onu zayıf sayıyor. Oğlu ondan razı olursa biz de onun hadislerini yazarız." diyerek itirazda bulunur.⁶⁰ Abdullah b. Ca'fer'in oğlu büyük muhaddis "Bunlar dindir, babam ise zayıftır." diyen Ali b. el-Medîni'dir. Bu itiraz Bağdat'taki imla meclislerinin rivayet ve dirayet birikimini göstermesi bakımından önemli kabul edilebilir. Ahmed b. Hanbel'in kendisinden övgüyle bahsettiği Kuteybe'nin Bağdat'ta uzun müddet kaldığı anlaşılmaktadır. Zira Abdullah b. Muhammed b. Seyyâr (ö. 256/870) bunu "Hiçbir büyük (ilim adamı) yoktur ki Irak'ta Kuteybe'den ilim almamış olsun." sözüyle ifade etmektedir.⁶¹ Buhârî'nin 15 yaşında ailesiyle birlikte çıktığı hac yolculuğundan dönmeyerek Mekke'de kalıp oradan ilim yolculuklarına başladığı ve Bağdat'a defalarca geldiği düşünülürse Kuteybe ile görüşüp ondan hadis almasının kuvvetle muhtemel Bağdat'ta gerçekleştiği söylenebilir. Bağdat'tan çeşitli merkezlere gidip gelerek ilmi seyahatler yapan ve Ehl-i Re'y düşüncesini devlet gücünü kullanarak zorla yayma politikası güden Halife Me'mûn'un uyguladığı Mihne dönemine denk gelen bir zamanda tekrar Bağdat'a geldiği anlaşılan Kuteybe de bu süreçte sorgulanmış muhaddislerden biridir.

Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) belirttiğine göre Nisâbûr'a gidip orada bir müddet kalan⁶² Kuteybe muhtemelen Mihne'deki sorgulanmasının ardından 220'li yıllardan sonra memleketi Belh'e dönmüştür. Ancak İmam Mâlik'in yanından Mürcîi olduğunu söyleyerek kovulmasına neden olduğu İbrahim b. Yusuf el-Belhî onun Belh'te barınmasına izin vermemesi sebebiyle memnun olmasa da⁶³ Bağlan'a dönmüş ve orada hadis rivayet etmeye devam etmiştir. Bağlan'da pek çok muhaddis ondan hadis almıştır. Buhârî hariç⁶⁴ Kütüb-i Sitte müellifleri Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî ve Nesâi ondan Belh/Bağlan'da hadis almıştır. İmam Müslim, talebesi Ahmed b. Seleme (ö. 286/900)⁶⁵ ve Ebû Dâvûd ondan hadis yazmıştır.⁶⁶ Ebû Dâvûd'un ilim yolculuklarına erken yaşlarda gençken çıktığı ve Kûfe'de 221 yılında Hasan b. Reb' el-Becelî, Ahmed b. Yûnus el-Yerbûi den hadis aldığı⁶⁷ ve Irak coğrafyasına gitmeden önce Horasan bölgesindeki (Sicistan, Herat,

⁵⁹ Salih b. Abdilaziz, *Teshîlu's-sabile*, thk. Bekir b. Abdullah (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 1/17.

⁶⁰ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 2/15.

⁶¹ Bağdâdî, *Tarih*, 14/483; Makdisî, *el-Kemâl*, 8/204; Zehebî, *Siyer*, 11/18.

⁶² Ebû Abdullah el-Hâkim b. Muhammed en-Nisâbûrî, *Tarihu Nisâbûr* (Tahran: Kitaphane-i İbn Sina, t.s.), 16.

⁶³ Bağdâdî, *Tarih*, 14/485.

⁶⁴ Buhârî'nin Kuteybe'den Bağdat veya Basra'da hadis aldığını gösteren bir ifade için bk. İbn Hacer *Hedyüs's-sâri mukaddimetü Fethi'l-bâri* (Kahire: Dâru'd-Deyyân, 1407/1986), 1/ 482.

⁶⁵ M.Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 06 Ağustos 2022); Ayrıca Bk. Dilek Tekin, "Müslim ve el-Câmiu's-Sahîh'i üzerine", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/ 1 (Haziran 2015), 49-68.

⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, 13/213.

⁶⁷ Kandemir, "Ebû Dâvûd".

Rey ve Belh) muhaddislerinden hadis yazdığı⁶⁸ bilgisi birlikte düşünülünce Kuteybe'nin 220 yıllarında Belh/Bağlan'a dönmüş olduğu söylenebilir. Hocası Kuteybe'yi 'sika ve me'mûn' olarak ta'dil eden Nesâî de takriben 230 senesinde Belh'te Kuteybe'nin yanına hadis almaya gelerek 1 sene 2 ay orada kalmıştır.⁶⁹ En azından 230 yılında Bağlân'da bulunduğunu gösteren başka bir bilgi de Zekeriyâ b. Ebî Zekeriyâ'nın 230 veya 232 yılında Bağlân'da Kuteybe b. Saîd'in yanında iken vefat etmesi ve oraya defnedildiği bilgisidir.⁷⁰

Cerh ta'dil ilminde otorite olarak vasfedilen rical ilminin önde gelen âlimlerinden Yahyâ b. Maîn'in⁷¹ "sika" olduğunu belirttiği, meşhur muhaddisler Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne'nin talebesi Kuteybe'den başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Ali b. el-Medînî, Yahyâ b. Maîn, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, İbn Ebî Şeybe, İbn Nümejr, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî gibi kimisi kendisinden önce vefat eden pek çok büyük muhaddis hadis yazmış ve rivayet etmiştir.⁷² Hoca ve talebelerini elbette bunlarla sınırlı tutmak mümkün değildir. Zira o yirmili yaşlarında ilim tahsil etmek için çok yer dolaşarak pek çok hocadan hadis dinleyip rivayet ederek hayatının sonuna kadar ilimle uğraşmıştır. Talebelerinin meşhur musannifler olması bile başlı başına onun değerini göstermeye yetmektedir.

1.4. Sıkıntı Zamanları: Mihne Döneminde Kuteybe

Hayatta güzelliklerin yanı sıra zorluk ve sıkıntılarla karşılaşılabilceği bizzat hayatın öğrettiği bir olgudur. Hiçbir tarihi dönem sorunsuz ve problemsiz olmamıştır. İslam Tarihi de bunun dışında değildir. Halife Me'mûn ile başlayıp Mu'tasım ve Vâsık'ın dönemlerinde devam ederek yaklaşık 16 yıl süren ve Halife Mütevekkil ile sona eren Mihne dönemi de İslam tarihinde ilim adamlarının çeşitli sıkıntılarla karşılaştığı zor zamanlardandır. Medine'den İmam Mâlik'in yanından döndükten sonra Bağdat'a yerleşip orada yaşamaya başladığı anlaşılan Kuteybe'nin Veki' b. Cerrâh'tan gelen bir nakle göre Bağdat'ta kadılık görevinde bulunduğu hatta bu görevi esnasında Bişr el-Merîsi'yi tövbeye davet ettiği anlatılır.⁷³ Bu durum onun kadılığının 198 yılından önce olmasını gerektirmektedir. Zira Veki'nin ölüm tarihi 198'dir. Bu esnada resmi sorgulamalardan önce ilim ortamlarında başlamış olan 'Kur'an'ın yaratılmışlığı' görüşünü savunan Bişr el-Merîsî'nin kâfir olduğunu

⁶⁸ Zehebi, *Siyer*, 13/213.

⁶⁹ Ebu'l-Kasım Ali b. Hüseyin İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, thk. Amr b. Garame el-Amravî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995), 71/172; Zehebi, *Siyer*, 14/125.

⁷⁰ Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Kelâbâzî, *Ricalu Sahihi'l-Buhâri*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dârü'l-Mârifet, 1407/1987), 1/269.

⁷¹ Erdinç Ahatlı, "Yahya b. Maîn'in Eserleri ve Kullandığı İhtilafı Lafızlar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran1996), 6.

⁷² Hoca ve talebelerinin tam listesi için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7/140; Mizzî, *Tehzîb*, 23/524-528; Zehebi, *Siyer*, 11/71-74.

⁷³ Ebu'l-Fazl el-Kâdî İyaz el-Yahsûbî, *Tertibu'l-medarik ve takribu'l-mesâlik*, thk. İbn Tavî et-Tancî vd. (Mağrib: Matbaatü Fadale, 1965-1983), 3/361.

söylemiş⁷⁴ ve onu tevbeye davet etmiş, ayrıca "Madem Kur'ân mahlûktur öyleyse içinde mushafın bulunduğu bir sandık üzerine oturmasını" isteyerek ona fikrinin yanlışlığını göstermeye çalışmıştır.⁷⁵ Onun bu görevi Harun Reşid'in hilafetinin (170-193) son on yılı veya oğlu Emin'in (193-198) halifeliği döneminde ifa ettiği söylenebilir. Zira Emin'den sonra hilafete geçen Me'mun Mu'tezili görüşleri benimseyip terviç eden bir karakterde olması nedeniyle Kuteybe gibi Ehl-i Hadis düşüncesine sahip bir muhaddise görev vereceğini düşünmek pek isabetli olmasa gerektir. Me'mun'un hilafeti döneminde Bağdat'tan ayrılmış olma veya farklı şehirlere seyahat etmiş olma ihtimali bulunan Kuteybe 216 yılında Bağdat'a tekrar gelmiştir. Bu gelişi Me'mûn'un başlatacağı ve tarihe 'Halku'l-Kur'ân' olarak geçen meşhur sorgusunun hemen iki yıl öncesine rastlamaktadır. Tabiri caizse Kuteybe Mihne'nin ateşine kendi ayaklarıyla gelmiştir. Ehl-i Hadis düşüncesini savunan bir muhaddis olması, kendisinden hadis alan meşhur fakih ve muhaddis Ahmed b. Hanbel'in ve Bağdat'ta bulunan hemen hemen bütün muhaddislerin bu süreçte sorgulanması, bir kısmının hapse atılması ve çeşitli işkencelere maruz kalması, karşılaştığı bu süreçte Kuteybe'nin gösterdiği tavrın ne olduğunu merak konusu olmaktadır. Me'mun'un Bizans seferinde iken Bağdat valisi İshak b. İbrahim'e gönderdiği ikinci mektupta sorgulanması gerekenlerin içinde onun adı da geçmektedir.⁷⁶ Bu talep doğrultusunda şehirde bulunan fakih ve muhaddislerle birlikte sorguya çekilmişlerdir.⁷⁷ Ancak o ve çoğu muhaddis "Kur'ân kelimullahıdır. Bunun dışında söyleyecek bir şeyimiz yok" diyen ve halifenin talebini yerine getirmeyen Ahmed b. Hanbel ve dokuz arkadaşı gibi söylememiş, halifenin görüşüne yakın cevaplar vererek resmi görüşü ikrar etmiş⁷⁸ ve bu şekilde işkenceden kurtulmuşlardır. Aslında onun Bısr el-Merîsî hakkındaki görüşü ve Ebû Zür'a'nın ondan naklettiği "Kim ki Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylese zındıktır. Yüce Allah'ı inkâr eden bir kâfirdir. Onun arkasında namaz kılmam, hasta olunca ziyaretine gitmem ve cenazesine katılmam." sözü⁷⁹ bu konudaki sert fikirlerini net olarak göstermektedir. Kuteybe, muhtemelen Bağdattaki bu sıkıntılı ortamdan dolayı orada çok kalmayıp memleketi Belh'e dönmüştür.

2. Hadis İlmine Katkısı

2.1. Rivayet

⁷⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicavî (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/323.

⁷⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el- Âcurrî, *eş-Şeriatü li'l-Âcurrî*, thk. Dr. Abdullah b. Ömer (Riyad: Daru'l-Vatan, 1420/1999), 1/529; Kadı İyaz, *Tertibü'l-medârik*, 3/361.

⁷⁶ Muhammed Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, (Beyrut: Dâru't-Türas, 1387/1966), 7/ 224; Mustafa Akgül, *Hadis Tarihinde Mihne* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 414.

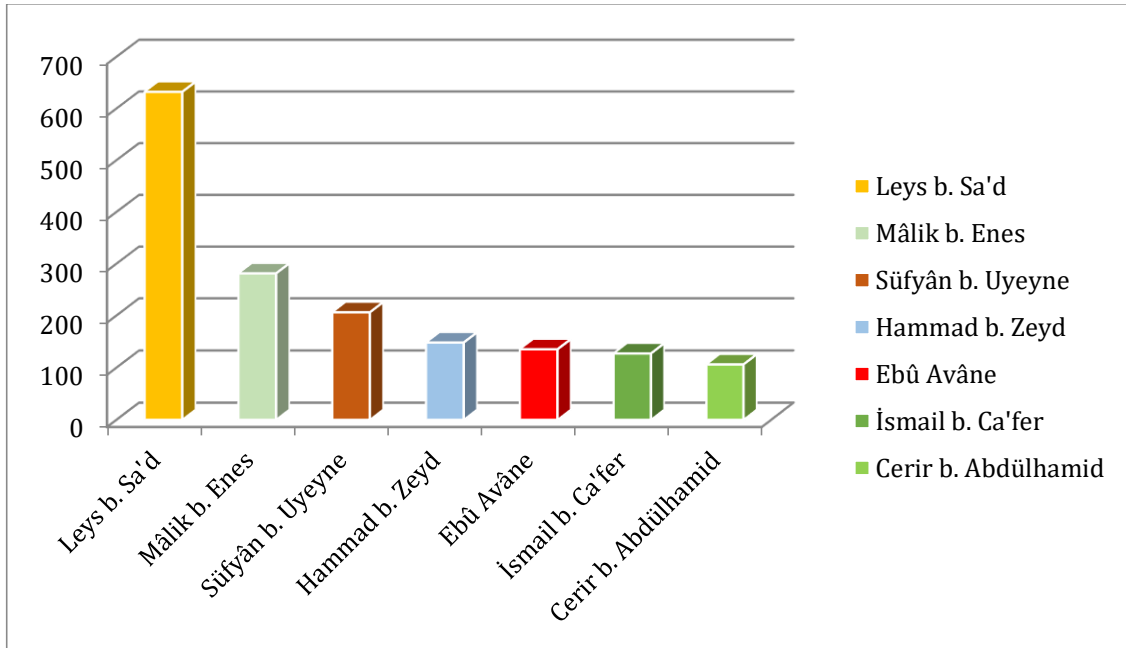
⁷⁷ Talat Koçyiğit, *Kelamcılar ile Hadisçiler arasındaki Münakaşalar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 198-200.

⁷⁸ Koçyiğit, *Münakaşalar*, 200.

⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7/140; Mizzî, *Tehzîb*, 23/527-528; Zehebî, *Siyer*, 11/ 71,74; Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, (Beyrut: Daru'l-marife, ts.), 1/ 257.

Hadis tasnifinin zirve yürüyüşünde önemli bir menzilde bulunan Kuteybe uzun ömrünün verdiği avantajla 3 tabakadaki (7, 8 ve 9. tabakadaki) muhaddislerden hadis rivayet etmesinin yanı sıra râvilerin doğum/ölüm tarihleri ve cerh-ta'dîli ile ilgili durumları hakkında sunduğu bilgilerle hadis ilmine çokça katkıda bulunan kesîru'l-hadîs⁸⁰ bir muhaddistir. Kuteybe'nin hadis naklettiği, kitaplarda rivayeti bulunan hocalarının sayısı şamile programında yaptığımız sayımda 99 olarak tespit edilmiştir. 100 'den fazla hadis rivayet ettiği hocaları ise şunlardır: Leys b. Sa'd'dan 632, Mâlik b. Enes'ten 281, Süfyân b. Uyeyne'den 206, Hammâd b. Zeyd'den 148, Ebû Avâne'den 135, İsmâil b. Ca'fer'den 127 ve Cerîr b. Abdülhamîd'den 106 rivayet nakletmiştir.

Grafik 1: Kuteybe b. Saîd'in en çok rivayette bulunduğu hocaları ve rivayet sayısı

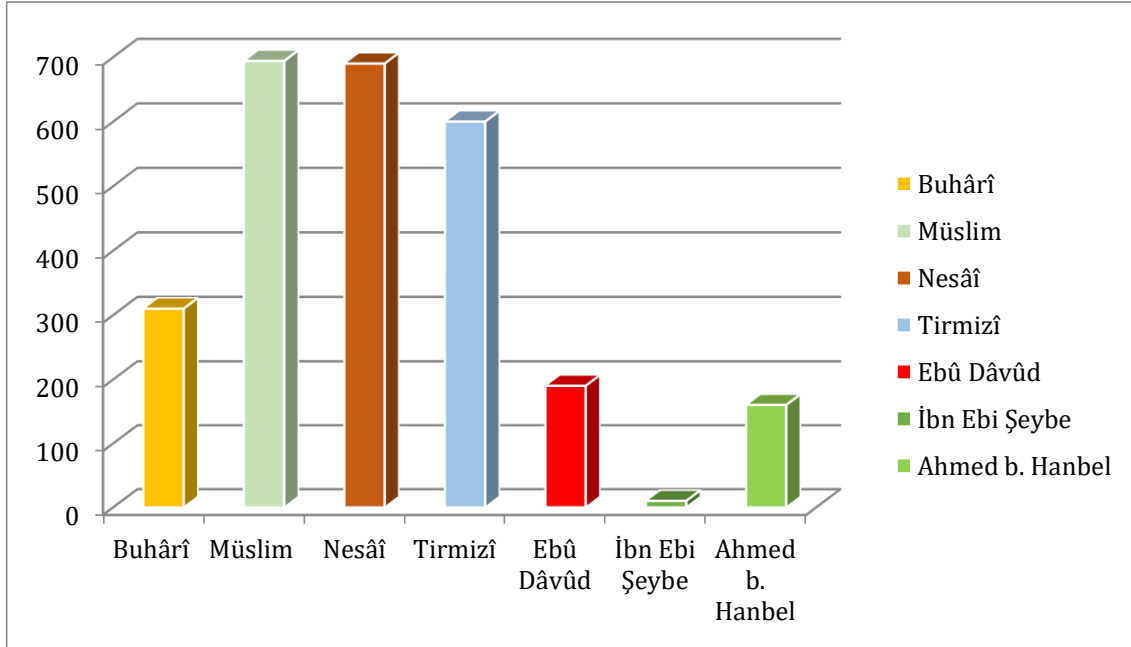

Bütün rical kaynaklarının sika ve sebt şeklinde vasıflandırılarak güvenilir bir muhaddis olduğunda hemfikir oldukları Kuteybe b. Saîd'in rivayetlerine İbn Mâce hariç Kütüb-i Sitte müelliflerinin tamamı tasnif ettikleri eserlerinde yer vermiştir. Kuteybe'nin bu eserlerde yer alan rivayetlerinin dağılımı onun hadis rivayetine katkısının seviyesini göstermesi bakımından fikir vermektedir. Müslim, *Sahih*'inde en çok hadis aldığı dört

⁸⁰ Bağdâdî, *Târih*, 14/ 481; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/ 523; Zehebî, *Siyer*, 11/13. Kuteybe'nin Ahmed b. Seyyâr'a söylediği "Bir kış yanımda kal sana Veki', Cerîr, Abdülvehhâb es-Sekafî, Muhammed b. Bekr el-Bursânî ve ismini hatırlamadığım zikrettiği beşinci kişiden yüzbin hadis nakledeyim" sözü (Makdîsî, *el-Kemâl*, 8/204.) onun hadis bilgisini göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen onun rivayet ettiği üç tabaka şöyledir: 7. Tabakadakiler: Leys b.Sa'd (ö. 175), İbn Lehia (ö.174) Bekir b. Mudar (ö. 174); 8. Tabakadakiler: Ya'kûb el-İskenderî (ö.181), İbn İdris el-Kûfî (ö.192); 9. Tabakadakiler: Veki' b. Cerrâh (ö.197), Muhammed b. Bekr el-Bursânî (ö. 204) Kuteybe, kendi tabakasından da (10.tabaka) hocaları İsmâil b. Ebi Üveys (ö.226) ve Saîd b. Süleyman'dan (ö.225) hadis rivayet etmiştir.

hocasından biri olan Kuteybe'nin 694 hadisine yer vermiştir. Bu hadislerin aşağıdaki tabloda kitaplara dağılımı gösterilmiştir. İmam Buhârî de onun yaklaşık olarak 310 hadisini *Sahîh*'inde rivayet etmiştir. Ebû Davûd, en çok nakilde bulunduğu hocaları arasında gösterilen⁸¹ Kuteybe'den 190 hadisi; Tirmizî, 600 hadisi; yanında hadis tahsil etmek için on dört ay kalan Nesâî ondan 680 hadisi eserlerine alarak rivayet etmiştir. Hadis ilminin bu meşhur müelliflerinin onun rivayetlerine yoğun bir şekilde yer vermeleri Kuteybe'nin rivayetü'l-hadis açısından önemini tek başına göstermeye yetmektedir. Kütüb-i Sitte öncesi dönemde de İbn Ebi Şeybe onun 10 civarında rivayetini *el-Musannef*'inde yer verirken Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde 160 civarında rivayetini yer vermiştir.⁸² Kuteybe'den Mekke'de hadis alan Humeydî (ö. 219) Müsned'inde onun bulunduğu isnad zincirine muhtemelen nâzil olacağı için yer vermemiştir.⁸³ Gerek Kütüb-i Sitte dönemi gerekse öncesi dönemde tasnif edilen eserlerde yer alan rivayetleri ile Kuteybe b. Saîd'in meşhur musannifler ile ilk tasnif dönemi arasındaki köprü olması açıkça görülmektedir.

Grafik 2: Kütüb-i Sitte ve öncesi eserlerde Kuteybe b. Saîd rivayetleri

⁸¹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Suâlatu Ebi Ubeyd el-Âcurri Ebâ Dâvûd*, thk. Muhammed Ali Kasım el-Umerî, (Medine: İmadatü'l-Bahsi'l-İlmî, 1403/1983), 69.

⁸² Burada belirtilen rakamlar Şamile programında "Kuteybe", "Kuteybe b. Saîd" kelimeleriyle yapılan taramaların tek tek sayılması sonucunda elde edilmiştir. Kuteybe rivayetlerinin en çok bulunduğu eser olan *Sahîh-i Müslim*'dekilerin kitaplara dağılımı gösterilmiş diğerlerine gerek görülmemiştir.

⁸³ Bağdâdî, *Târih*, 14/ 484.

Müslim, hocası Kuteybe b. Saîd'in rivayetlerine en çok yer veren müellif talebesi olarak onun 694 rivayetini *Sahih*'ine almıştır. İbn Hacer Kuteybe'nin *Sahîh-i müslim*deki Kuteybe rivayetlerinin sayısını 668 olarak tespit etmiştir. Bazı araştırmacıların kaleme aldığı makalelerde belirttikleri 563 sayısı kanımızca eksiktir.⁸⁴ Başta İmam Müslim'in ve diğer müelliflerin yer verdiği rivayetlerden onun hadis rivayet kültürüne katkısını göstermesi bakımından önemlidir. Bizim tespit ettiğimiz hadis sayıları ve hadislerin kitaplara göre dağılımı tek tek tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: *Sahîh-i Müslim*'deki Kuteybe rivayetlerinin kitaplara dağılımı

Sahih-i Müslim'deki Kuteybe b. Saîd rivayetlerinin kitaplara dağılımı	Kitapta bulunan hadis sayısı	Sahih-i Müslim'deki Kuteybe b. Saîd rivayetlerinin kitaplara dağılımı	Kitapta bulunan hadis sayısı	Sahih-i Müslim'deki Kuteybe b. Saîd rivayetlerinin kitaplara dağılımı	Kitapta bulunan hadis sayısı
Mukaddime	3	Liân	3	Âdâb	5
İman	36	İtk	5	Selâm	14
Tahâret	22	Buyû'	14	Katlil Hayyat	5
Hayz	14	Müsâkât	21	Elfâz mine'l-Ede	2
Salât	40	Ferâiz	-	Şiir	1
Mesâcid	38	Hibât	4	Rüyâ	5
Salâtü'l Müsafir	31	Vasiyyet	4	Fezâil	14
Cum'a	16	Nezir	6	Fezâilü's-sahâbe	30
Salâtü'l-İdeyn	2	Eymân	8	Birr ve's-Sıla	29
Salâtü'l-İstiskâ	1	Kasâme	2	Kader	5
Küsûf	1	Hudûd	6	İlim	3
Cenâiz	12	Akdiye	1	Zikir, Dua ve	9
Zekât	27	Lukata	5	Tevbe	7
Sıyâm	27	Cihâd ve's-siyer	14	Sıfatü'l-Münâfik	1
İ'tikâf	2	İmâre	24	Sıfatü'l-Kıyame	5
Hacc	63	Sayd ve'zzebâih	5	Cennet	9
Nikâh	15	Edâhî	5	Fiten ve Eşrât	19
Rad'a	4	Eşribe	24	Züh ve'r-Rekâik	8
Talâk	6	Libâs	12	Tefsîr	-
Toplam					694

Kuteybe'nin döneminin bir özelliği olması hasebiyle tasnif ettiği bir kitaba/cüzlere sahip olduğu kendi ifadelerinden anlaşıldığı gibi bunu kaynaklarda yer alan bilgiler de bunu

⁸⁴ Müslim'in *Sahih*'inin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tesbitler isimli makalesinde Dilek Tekin bu sayının kendi tesbitlerine göre 563 olduğunu söylemektedir. Yazarın da naklettiği İbn Hacer'in *Tehzib*'de belirttiği 668 sayısı ise bizim tesbitimize daha yakındır. Şamile programında yaptığımız taramayı tek tek saymamız sonucunda yukarıda belirttiğimiz sayı ortaya çıkmıştır. Dilek Tekin'in sayımında rivayetlerde bir hayli fazla bulunan "kuteybe" veya "ve kuteybe" şeklindeki sened değişimi/tahviller muhtemelen sayılmadığı için bu sayı tesbit edilmiş olmalıdır. Onlar da dikkate alınca bizim de tek tek kontrol ederek dağılımını yaptığımız tabloda verilen sayılar ortaya çıkmaktadır ki İbn Hacer'in yaptığı tesbitin doğruya yakın olduğunu göstermektedir. Bk. Dilek Tekin, "Müslim'in *Sahih*'inin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tesbitler", *Hadis ve Sıyer Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (Haziran 2015), 124-163.

desteklemektedir. Kendisinin "Kitabımdaki kırmızı işaretler Ahmed b. Hanbel, yeşiller ise Yahyâ b. Maîn'e aittir"⁸⁵ şeklindeki ifadesi onun bir kitaba sahip olduğunu göstermekle birlikte bu işaretlere sahip rivayetlerin kontrol edildiğini veya farklı renkte mürekkep kullanılarak hangi öğrencisine rivayet edildiğini göstermektedir. Başka bir rivayette kitabındaki bu alâmetlerin yedi kişiye ait olduğunu belirtir.⁸⁶

Buhârî ile Kuteybe arasında geçen bir diyalog da onun hadisleri cüzler halinde yazdığını gösteren başka bir veridir. Buhârî, Süfyân b. Uyeyne'nin hadislerini rivayet edip etmeyeceğini sorunca Kuteybe'nin "Onları yazdığımdan beri kimseye arz etmedim. Dilersen onları incele, bulduğun hatayı bana söyle, ben de düzelteyim. Yoksa onları rivayet etmem. Çünkü onlarda bazı hataların bulunmasından korkuyorum. Aşırı kalabalık içinde insanlar kitaplarını birbirine arz ediyor ve bu şekilde tashih ediyorlardı. Bende kitabımı olduğu gibi (arz etmeden) bıraktım." şeklinde verdiği cevaba sevinmiş ve her gün ona gidip kitabını incelemiş ve gördüğü hataları söylemiştir..."⁸⁷

İmam Müslim'in eserleri günümüze ulaşmayan musannif hocaları arasında sayılan Kuteybe'nin⁸⁸ öğrendiği hadisleri cüzler halinde yazması müsellemdir. Bunu İbn Hacer kendi zamanına ulaşan bu cüzleri gördüğünü ve bir kısmını da hocalarından okuduğunu söyleyerek ifade etmiştir.⁸⁹ Yazılı kaynaklara sahip olmasının hadis rivayetinde kendisini önemli bir konumda tuttuğu anlaşılan Kuteybe b. Saîd'in talebelerinden Muhammed b. İshâk es-Serrâc onun rivayetlerini "*Hadîsu Kuteybe b. Saîd*" adını verdiği bir derlemede toplamış ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁹⁰ Ayrıca onu muhaddis, neseb bilgini bir ahbârî olarak vafeden Kehhâle eser sahibi müellifleri tespit ettiği kitabında Kuteybe'nin tarih ve tabakât kitaplarının olduğunu belirtmesi⁹¹ için boyutunu genişletmektedir.

2.2. Râvi Bilgisi

İbn Hacer'in onuncu tabakadan sika ve sebt bir râvi⁹² olarak nitelendirdiği Kuteybe'nin hadis rivayetine katkısı kadar çok olmasa da râvilerle ilgili eda ve tahammül, cerh ta'dil, vefâyat bilgisi gibi hususlarda verdiği malumatlara da rastlanmaktadır.

⁸⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 23/529.

⁸⁶ Makdîsî, *el-Kemâl*, 8/204; Mizzî, *Tehzîb*, 23/533.

⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, 12/427-428.

⁸⁸ Tekin, "Müslim'in Sahih'i", 135.

⁸⁹ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, thk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Meyâdîni (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 337-338.

⁹⁰ İbn Hacer, *el-Mecmau'l-müesses li'l-mucemi'lmüfehres*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1414/1994), 1/432-433.

⁹¹ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, ts.), 8/128.

⁹² İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/360.

Saîd b. Meysere'ye yetiştiğini ancak ondan bir şey işitmediğini⁹³ ve Dâverdî'nin rivayet ettiği bir hadisi İbn Cüreyc'ten sema etmediğini⁹⁴ belirterek râviler arası ittisalının önemini gösteren Kuteybe, râvilerin cerh ta'dil durumlarına dair verdiği bilgilerle rical alanına katkı yapmıştır. Bu meyanda o, Ali b. Ebi Ali el-Lehbî'yi zayıf saymış,⁹⁵ Sellâm b. Ebi Hubze'nin aşırı zayıf olduğunu söyleyerek ondan hadis rivayet etmemiştir.⁹⁶ Ebu'l-Ezher Mübârek b. Mücâhid el-Mervî'nin Kaderî olduğunu belirterek onu aşırı zayıf saymıştır.⁹⁷ Hafs b. Selm Ebû Mukâtil es-Semerkindî'yi "ne rivayet ettiğini bilmeyen biri" şeklinde cerh ederek zayıf saymış,⁹⁸ Ebû Dâvud en-Nehâî el-Kûfi'nin ise hadis uyduran bir râvi olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Râvilerin cerhi gibi faziletlerine dair ifadeleri de bulunan Kuteybe, Mısır'da kadılık da yapan hadis aldığı hocası Mufaddal b. Fedâle'nin faziletini zikrettiği söylenmiştir.¹⁰⁰

Ehli Bidat fırkalara karşı olduğu bilinen Kuteybe bununla birlikte insafî elden bırakmamış her hak sahibine hakkını vermiştir. Hadis rivayet ettiği Ebû Sehl Abdulkerim b. Muhammed el-Cürcânî'den daha hayırlı bir Mürcî görmediğini belirterek onun Cürcân kadılığını bırakıp Mekke'ye yerleştiğini ve 170'li yıllarda orada vefat ettiğini söylemiştir.¹⁰¹ Yine Mürcie'den olduğu söylenen Ömer b. Hârûn b. Yezid el-Belhî'yi tevsîk edip onu, Mürcie'ye şiddetle karşı olan ve onların kötülüklerini sayıp döken biri olmakla vasfetmesi de bu bağlamda söylenebilir.¹⁰²

Abdülkerim b. Muhammed'in 170'li yıllarda¹⁰³, Yahyâ b. Vesîm el-Belhî'nin 186 yılında vefat ettiğini¹⁰⁴ belirtmesi; Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin Hz. Peygamber zamanında doğduğuna dair bir bilginin kendisine ulaştığını söylemesi¹⁰⁵ onun râvilerin doğum ve vefat tarihlerine dair verdiği bilgilerdendir. Son olarak O'nun râvilerin durumu hakkında verdiği bilgilere dair "Rişdin b. Sa'd ve İbn Lehîa'nın kendilerine getirilenin ne olduğuna aldırılmaz onu okurlardı" diyerek telkini kabul ettiklerini belirtmesi söylenebilir.¹⁰⁶

⁹³ Buhârî, *et-Târihu'l-evsat*, thk. Mahmud İbrahim ez-Zayed, (Kahire: Mektebetü Daru't-Turas, 1398/1977), 2/163.

⁹⁴ Selâhaddin Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-tahsil fi ahkâmi'l-Merâsil*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1986), 228.

⁹⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-evsat*, 2/192.

⁹⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 4/134.

⁹⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 1/421, 7/427; Müslim, *el-Künâ*, 1/96; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/340.

⁹⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/256; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/293.

⁹⁹ Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh ibn Abdilber en-Nemerî el-Kurtûbî, *el-İstiğnâü fi ma'rifeti'l-meşhurin*, thk. Abdullâh merhûl es-Sevâlîme (Riyad: Dâru İbn Teymiye, 1405/1985), 1/607.

¹⁰⁰ Abdurrahman b. Ahmed İbn Yunus es-Sadeî, *Tarihu İbn Yunus* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), 1/482.

¹⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/423.

¹⁰² İbn Asâkîr, *Tarihu Dimeşk*, 45/365.

¹⁰³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/423.

¹⁰⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-evsat* 2/240.

¹⁰⁵ İbn Asâkîr, *Tarihu Dimeşk*, 55/139. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin Hz. Peygamber zamanında doğduğuna dair Kuteybe'nin verdiği bu bilgi Ebû Dâvud tarafından munkatî' ve şaz olmakla eleştirilmiştir. Bk. Zehebî, *Siyer*, 5/67.

¹⁰⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-evsat* 2/245; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/303.

3. İlme Saygının Göstergesi Olarak Âlimlere Övgüsü

Tarih, âlimlere yapılan övgüleri ilme saygının ve âlime değer vermenin bir göstergesi olarak özenle kaydetmiştir. Ebû Bekir el-A'yân'ın, Ali b. Hucr ve Muhammed b. Mihrân ile birlikte Horasan bölgesinin üç önemli meşayihinden biri saydığı Kuteybe¹⁰⁷ de değer verdiği kimi talebe ve hocaları hakkında övgü dolu sözler söylemiş hoca ve talebelerine karşı sevgisini izhar etmiştir. Onun "Sevrî olmasaydı vera ölürdü, Şâfiî olmasaydı sünnetler kaybolurdu, Ahmed b. Hanbel ölünce bidatler zuhur etmeye başlar."¹⁰⁸ şeklinde nakledilen sözü ile sadece bu âlimlerin üstün vasıflarına işaret etmemiş ayrıca onların toplum içinde icra ettikleri yön verici konumlarını da ortaya koymuş olmaktadır. Kuteybe, gerek düşünce gerekse gönül dünyasında çok önemli bir yer tuttuğu anlaşılan Ahmed b. Hanbel hakkında pek çok övücü söz söylemiştir. Onun "Sünneti yaşatan bir imam" ve "Dünyanın imamı" olduğunu vurgulaması, "Ümmet içinde nübüvvet makamını (sünneti) ayakta tuttuğunu" söylemesi, "Ondan hoşlanmayanın bidatçi olduğunu"¹⁰⁹ belirtmesiyle "Sevrî, Mâlik, Evzâî ve Leys'in zamanına yetişseydi onlara öncelenen biri olurdu"¹¹⁰ ve "Ahmed'in konumu Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in zamanlarındaki konumu gibiydi"¹¹¹ diyerek ashâb-ı hadis içinde ona ne kadar değer verdiğini göstermiştir. Kuteybe kendisine Yahyâ b. Yahyâ, İshâk b. Rahûye, Ahmed b. Hanbel'in isimleri zikredilince "Ahmed'in hadis bilgisinin diğerlerinden daha çok olduğunu" söylemiştir.¹¹²

Kuteybe'nin "Horasan'ın önde gelen genç âlimlerinden saydığı"¹¹³ ve "bana Doğu'dan, Batı'dan rihleler yapıldı ama onun gibisi gelmedi"¹¹⁴ dediği Buhârî hakkında da pek çok övgü dolu sözü bulunmaktadır. Bir mecliste sarhoşun talâkı hakkında soru sorulduğunda içeri giren Buhârî'yi görünce "İşte bu, Ahmed b. Hanbel, İshâk ve Ali b. el-Medîni'dir. Allah sana hepsini göndermiştir."¹¹⁵ diyerek Buhârî'ye verdiği önemi çok net bir şekilde göstermiş, "Onun zamanındaki konumu sahâbe içindeki Ömer'in konumu gibidir."¹¹⁶ diyerek onu, Hz. Ömer'e benzetmesi verdiği değeri göstermesi açısından çok değerli bir sözdür. Kendisine Buhârî'yi soran Ebû Ya'kub künyeli bir adama "Hadis de öğrendim rey de! Fakihlerle de oturdum, zâhid ve âbidlerle de! Aklımın erdiği zamandan beri Muhammed b.

¹⁰⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed İbn Abdilhâdi, *Tabakâtü ulemâi'l-hadis*, thk. Ekrem Albuşî (Beyrut: Müessesütü'r-Risâle, 1417/1996), 2/105.

¹⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/167; Beyhâkî, *Menâkıb*, 2/250; Bağdâdî, *Tarih*, 9/154.

¹⁰⁹ İbn Ebî Ya'la, *Tabakât*, 1/15.

¹¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1/293, 295, 308.

¹¹¹ Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Zeylû Tabâkati'l-Hanâbile*, thk. Dr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Riyad: Mektebetü'l-Abîkan, 1425/2005), 1/295.

¹¹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/69.

¹¹³ Bağdâdî, *Tarih*, 2/340. Horasanın önde gelen gençlerinden biri saydığı Buhari ile birlikte İshâk b. Rahûye ve Abdullah ed-Dârimî'yi saymıştır. Bk. Mizzi, *Tehzîb*, 23/ 523-526; Zehebî, *Siyer*, 11/ 374. Başka bir yerde Horasanın yiğitleri olarak Muhammed b. İsmail, Abdullah ed-Dârimî'yi, Zekeriyya b. Yahya el-Lü'lûf, Hasan b. Şuca' el-Belhî'yi saymıştır. Bk. Zehebî, *Siyer*, 12/188.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyer*, 12/ 429.

¹¹⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, 1/482.

¹¹⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, 1/482.

İsmâil gibisini görmedim!" sözüyle onun ilmi kıymetini en yüksek perdeden ifade etmiştir.¹¹⁷

Abdullah b. Mübârek'in ve Ebû Bekir İbn Ebi Ayyâş'ın Veki'ye dair övgü ifade eden sözlerini nakletmesi Kuteybe'nin Veki'ye verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir.¹¹⁸ Onun farklı âlimlere dair söylediği "Bu gözlerim Şâfiî'den daha zekisini görmedi."¹¹⁹, "Zamanımızın en hayırlısı İbn Mübârek'tir.", "Yahyâ b. Yahyâ salih bir adam ve Müslümanların imamlarından biridir."¹²⁰, "İshâk b. Rahûye imamdır."¹²¹, Hammâd b. Ebî Hanîfe'yi soran birine "Onun gibi biri sorulur mu"¹²² sözleriyle Ehl-i Hadis-Ehl-i Re'y ayrımı yapmadan onlara verdiği değeri ifade etmiştir.

Hocalarının ilmi vasıfları kadar kişisel özelliklerinden de bahseden Kuteybe kendisine hâlâ yanında bulunduğunu belirttiği ipekli kumaştan bir gömlek hediye eden hocası Leys'in zenginliğinden, cömertliğinden ve yardımseverliğinden de bahsetmiştir. Medine'de kendisine bir tabak yaş hurma ikram eden İmam Mâlik'e tabağın içine bin dinar koyarak iade etmesi;¹²³ evi yanan İbn Lehîa'ya ertesi gün bin dinar göndermesi,¹²⁴ bu cömertliğin ifadesidir. Leys ile beraber İskenderiye'ye seyahat ettikleri de anlaşılan Kuteybe biri ailesi, diğeri yiyecekleri sonuncusunun da misafirleri için kullanılan üç tekne ile İskenderiye'den döndüklerini,¹²⁵ Leys'in yıllık yirmi-yirmi beş bin dinar kazancının olduğunu ancak hiç zekât vermediğini nakletmesi de onun zenginliğini ve cömertliğini göstermesinin yanı sıra ona olan vefasını da işaret eder.¹²⁶ Yine hocalarından İbn Lehîa'nın eşinin Mısır kadısı Tevbe b. Saîd'in kızı olduğunu belirtmesi¹²⁷ hocalarının sosyal ve aile çevresi hakkında sahip olduğu bilgiyi göstermesi açısından önemli sayılabilir.

4. Vefatı

23 yaşında başladığı ilim yolculuklarından 70'li yaşlarında dönüp hayatının son yirmi yılını Bağlan'da geçiren Kuteybe'nin Doğum tarihindeki farklılık gibi ölüm tarihine dair de üç farklı zaman verilmektedir. Ricâl ve tabakât yazarları arasında yaygın olarak kabul edilen onun 240 yılının Şaban ayının başlarında öldüğüdür.¹²⁸ Ebû Tarîf el-Bağlânî Kuteybe'nin

¹¹⁷ Zehebî, *Siyer*, 12/431.

¹¹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 30/478, 481.

¹¹⁹ Beyhâkî, *Menâkıb*, 2/250; Zehebî, *Siyer*, 11/195.

¹²⁰ Alâüddin Moğultay b. Kılıç el-Hanefî, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemal*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1439/2016), 6/661.

¹²¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/210.

¹²² İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/34.

¹²³ Zehebî, *Siyer*, 8/150.

¹²⁴ Zehebî, *Siyer*, 8/26.

¹²⁵ Zehebî, *Siyer*, 8/150.

¹²⁶ Bağdâdî, *Târih*, 14/ 524; Zehebî, *Siyer*, 8/148.

¹²⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân İbn Sadaka, *Ahbâru'l-Kudât*, thk. Abdülaziz Mustafa el-Merağî (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübra, 1366/1947), 3/231.

¹²⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 7/195. İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta 'dil*, 9/46. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/29. Mizzî, *Tehzîb*, 23/530. Zehebî, *Siyer*, 11/15; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/322.

Şaban ayının başında (ikinci günü) 92 yaşında Çarşamba gece yarısında vefat ettiğini aynı günün gündüzünde defnedildiğini belirtir.¹²⁹ Bağdat'ta kendisinden hadis alan Fesevî olarak meşhûr olan müellif Ya'kûb b. Süfyân onun 241 yılının Şaban veya Ramazan ayında vefat ettiğini belirtmektedir.¹³⁰ Modern hadis araştırmacılarından Şuayb el-Arnâvûd da Kuteybe'nin 242 yılında öldüğü görüşünü tercih etmiştir.¹³¹ Sahih-i Müslim'in ricali üzerine bir eser kaleme alan İbn Mencûye (ö. 428/1036) Kuteybe'nin vefat tarihi olarak Ramazan'ın 2. günü 204 tarihini vermektedir ki burada bir yanlışlığın bulunduğu son derece açıktır.¹³² İbn Hibbân'ın hadiste mutkîn, sünnetlerde derin bilgi sahibi ve onları yaşayıp sahiplenen¹³³ şeklinde vassfettiği Kuteybe b. Saîd gençlik yıllarında 23 yaşında başladığı ilim yolculuklarını değişik İslam ilim merkezlerinde sürdürdükten sonra 220'li yıllarda doğduğu köye dönmüş, bir asra yaklaşan 90 yıllık bereketli ömrü 240 yılında Bağlan'da nihayete ermiştir.

Sonuç

Hadis tarihinin altın çağı sayılan hicri üçüncü asırdaki meşhûr musannif muhaddislerin hocası olan Kuteybe b. Saîd, hadis tedvin ve tasnifinin yoğun olarak yaşandığı hicri ikinci asırdaki birikimi hadis tarihinin tasnifte zirve dönemi olarak kabul edilen üçüncü asrın müelliflerine nakleden önemli bir köprü konumunda bulunmaktadır. 150/767 yılında Horasan bölgesindeki Belh şehrinde doğan Kuteybe'nin kendi şehrinde Ehl-i Re'y çizgisinde başladığı ilmî serüveninin yönü, gördüğü bir rüyayı tabir ettirmesi sonucunda değişerek Ehl-i Hadis anlayışına yönelmiş ve oradan devam etmiştir. 23 yaşında Kûfe ve Basra'dan başladığı ilim yolculuklarını Mısır, Medine, Rey ve Bağdat başta olmak üzere farklı İslam ilim merkezlerinde sürdüren Kuteybe, Leys b. Sa'd, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne gibi büyük hadis âlimlerine talebelik yapmıştır. Medine'de İmam Mâlik'in yanındaki tahsilini bitirip ayrıldıktan sonra Bağdat'a yerleşen Kuteybe, farklı İslam ilim şehirlerinde tahammül ettiği hadisleri burada kurduğu imla meclisinde rivayet etmiştir. Doksan yıllık uzun ömründe yarım asra yaklaşan bu seyahatlerinin neticesinde yazdığı hadislerden oluşturduğu bir kitabı/cüzü bulunan ve ömrünü bunları rivayet etmeye adanmış Kuteybe'nin hadislerine Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) başta olmak üzere 3. asrın büyük musannif muhaddisleri eserlerinde yer

¹²⁹ Kelâbâzî, *Ricâlü Sahih*, 2/625.

¹³⁰ Fesevî, *Târih*, 1/212.

¹³¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvûd vd. (Beyrut: Daru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 1430/2009), 17.

¹³² Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim Ebû Bekir İbn Mencûye, *Ricâu Sahih-i Müslim*, thk. Abdullah el-leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1982), 2/158. Ayrıca Belhli Muhaddisler adlı yüksek lisans tezinde de bu tarih muhtemelen İbn Mencûye'nin eserinden yanlış okunmuş Kuteybe'nin ölümü için 214 tarihi verilmiştir. Zira Tezin 166. sayfasında Kuteybe b. Saîd'in ölüm tarihi 240 olarak doğru bir şekilde verilmiştir. Bu durum tezi hazırlayanın Kuteybe b. Saîd'i iki farklı kişi olarak yorumladığı söylenebilir. Ayrıca Kuteybe'nin künyesi Ebû Rice; nisbesi behlî, beğlâni şeklinde muhtemelen gözden kaçan yanlış kullanımlar da dikkat çekmektedir. Bk. Somaya, *Belhli Muhaddisler*, 51.

¹³³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/20.

vermiştir. Gerek hocalarının gerekse talebelerinin hadis ilmi açısından çok önemli isimler olması onun hadis ilminin özellikle rivayet tarihindeki önemli konumuna işaret etmektedir. Bütün hayatını Ehl-i Hadis çizgisinde sürdüren Kuteybe, Abbasi Halifesi Me'mûn'un döneminde başlayıp Vâsık ve Mu'tasım'ın sürdürdüğü, Halife Mütevekkil'in sona erdirdiği Mihne döneminde Bağdat'ta kurulan komisyon tarafından sorgulanan muhaddisler arasında bulunmaktadır. Bu sorguda zarar görmemek için kerhen de olsa Halife Me'mûn'un isteğine uygun cevap vermiş ve bu olayın ardından fazla zaman geçmeden hicri 220 li yıllarda kendi yurduna dönmüş ve ömrünün geri kalan yirmi yılını orada geçirmiştir. Belh'e döndükten sonra kendisine hadis almak için rihleler yapılan Kuteybe'nin yanına, İmam Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî gibi tasnif devrinin büyük musannif muhaddisleri hadis almaya gelmiştir. Buhârî *Sahîh*'inde, Bağdat'ta hadis aldığı hocası Kuteybe'nin 310 rivayetine yer verirken, İmam Müslim onun 694, Nesâî 680, Tirmizî 600, Ebu Dâvûd 190 rivayetini nakletmiştir. *Müsned*'inde Kuteybe'nin 160 rivayetine yer veren Ahmed b. Hanbel'e hadis rivayet etmekle birlikte onunla hadis müzakeresi de yapan Kuteybe'nin hadislerinin tasnif döneminin zirve eserlerinde yapılan bu rivayetleri onun önceki hadis birikimini sonrasına nakleden son derece kıymetli bir köprü olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Özellikle hadis rivayetine yaptığı katkılar ve az da olsa râvi bilgisine dair verdiği bilgiler açık bir şekilde görülen Kuteybe'nin ilme ve âlime verdiği değer, kendisinden küçük de olsa âlim ve muhaddisler hakkındaki övgü dolu sözlerinden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah. *eş-Şerîatü li'l-Âcurrî*. thk. Dr. Abdullah b. Ömer. 5 cilt. Riyad: Daru'l-Vatan,1420/1999.

Alâî, Selahaddin Ebû Saîd. *Câmiu't-tahsîl fi ahkâmi'l-Merâsil*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1986.

Alpkıray, Abdülcelil. "Orta Asya Muhaddislerinden Belh'li Kuteybe B. Saîd ve Hadis İlimine Katkıları". *Uluslar arası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirleri Kitabı*, ed. Murat Şimşek vd. 192-202. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.

Ahatlı, Erdinç. "Yahyâ b. Maîn'in Eserleri ve Kullandığı İhtilafî Lafızlar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 1996), 211-232.

Abdilaziz, Salih b. Abdilaziz b. Ali. *Teshilu's-sabile*. thk. Bekir b. Abdullah, 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kâhire: Dâru'l-Hadis,1419/1995.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve marifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyü'llah b. Muhammed Abbas. 3 cilt. Riyad: Dâru'l-hâni, 1422/2016.

Akgül, Mustafa. *Hadis Tarihinde Mihne*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Aybakan, Bilal. "Şâfiî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 06 Ağustos 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/safii>

Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *Târihu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 2002.

Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Menâkibu's-Şâfiî*. thk. Seyyid Ahmed Sakar. Kâhire: Mektebetü dari't-türas, 1390/1970.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târihu'l-kebîr*. nşr. Haydarabâd: Dâiretü'l-meârifî'l-Osmaniyye, 8 cilt. ts.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târihu'l-evsat*. thk: Mahmud İbrahim ez-Zayed. Kahire: Mektebetü daru't-türas, 1977.

Bozkurt, Nahide. *Abbâsîler*. İstanbul: İSAM yayınları, 7. Basım, 2020.

Çakan, İsmail Lütfü. *Eyüp Sultan Hazretlerinden Kırk Hadis*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı yayınları, 5. Basım, 2018.

Çakın, Kamil. "Kuteybe b. Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 26 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuteybe-b-said>

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak. *Suâlâtü Ebi Ubeyd el-Âcurri Ebâ Dâvûd*. thk. Muhammed Ali Kasım el-Umerî. Medine: İmadatü'l-Bahsi'l-İlmî, 1403/1983.

Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân. *el-Ma'rifetü ve't-Tarih*. thk. Ekrem Ziya el-Umerî, 3 cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1393/1974.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Tarihu Nisâbûr*. nşr. Kitaphanei İbn Sina. Tahran: ts.

Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât eş-Şeybânî. *Tabâkâtu Halife b. Hayyât*. thk. Dr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1414/1993.

Halid er-Ribât, *el-Câmiu li-ulumi'l-imam Ahmed*. 22 cilt. Feyyûm: Dâru'l-Felâh, 1430/2009.

Herevi, Ebu'l-Fazl Ubeydullah b. Abdullah. *el-Mu'cem fi müstebehi esâmi'l-muhaddisin*. thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1411/1990.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî el-Kurtûbî. *el-İstiğnâü fi ma'rifeti'l-meşhurin*. thk. Abdullah merhûl es-Sevâlîme. 3 Cilt. Riyad: Dâru İbn Teymiye, 1405/1985.

İbn Abdilhâdi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Tabakâtü ulemâi'l-hadis*. thk. Ekrem Albuşî. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *Esâmî men ravâ anhum Buhârî*. thk. Dr. Amir Hasan Sabri. Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993.

İbn Âsâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hüseyin b. Hibetullah. *Tarihu Dimaşk*. thk. Amr b. Garame el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/1995.

İbn Ebû Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. nşr. Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmânî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1371/1952.

İbn Ebî Ya'la, Ebu'l-Hüseyin Muhammed. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. 2 cilt. Beyrut: Daru'l-ma'rife, ts.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni. *Tehzîbu't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dairetü'l-Meârifî'n-Nizamiye, 1326/1908.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni. *el-Mu'cemü'l-müfehres*. thk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Meyâdînî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni. *el-Mecmau'l-müesses li'l-mucemi'lmüfehres*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşli. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1994.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni. *Hedyüs's-sâri mukaddimetü Fethi'l-bâri*. Kahire: Dâru'd-Deyyân, 1407/1986.

İbn Hayyât, Ebû Amr Halîfe. *Tabâkât*. thk. Dr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Daru'l-fikr, 1414/1993.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's- sikât*. 9 cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *el-Mecrûhîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zayed. Haleb: Daru'l-Va'y, 1396/1992.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvûd vd. 5 Cilt. Beyrut: Daru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 1430/2009.

İbn Mencûye, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim Ebû Bekir. *Ricâlu Sahîh-i Müslim*. thk. Abdullah el-Ieysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1982.

İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî. *Zeylü Tabâkati'l-Hanâbile*. thk. Dr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abîkan, 1425/2005.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' Ebû Abdillâh el-Basrî. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübül'ilmîyye, 1990.

İbn Sadaka, Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l-Kudât*. thk. Abdülaziz Mustafa el-Merağî. 3 cilt. Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübra, 1366/1947.

İbn Yunus, Abdurrahman b. Ahmed İbn Yunus es-Sadeffî. *Tarihu İbn Yunus*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1421/2001.

Kadı İyaz, Ebu'l-Fazl İyaz b. Musa el-Yahsûbî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. thk. İbn Tavî et-Tancî vd. 8 cilt. Mağrib: Matbaatü fadale, 1965-1983.

Kandemir, M.Yaşar. "Ebû Dâvûd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 06 Ağustos 2022.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin*. 15 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, ts.
Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî el-Kelâbâzî. *Ricâlü-Sahîh-i Buhârî*. thk. Abdullah el-Ieysî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1407/1987.

Koçyiğit, Talat. *Kelamcılar ile Hadisçiler arasındaki Münakaşalar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1.basım, 1990.

Makdîsî, Ebû Muhammed Abdülğani b. Abdülvahid. *el-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim. 10 cilt. Kuveyt: el-Heyetü'l-âimme, 1437/2016.

Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman Ebu'l-Haccac. *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessisetü'r-risale, 1980.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Künâ ve'l-esmâ*. thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşgarî. 2 Cilt. Medine: İmadetu'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1984.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Müslim)*, thk. Ahmet b. Rıfat b. Osman Hilmi Karahisarî. 8 cilt. Türkiye: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1334.

Moğultay, Alâüddin Moğultay b. Kılıç el-Hanefî. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemal*, thk. Muhammed Osman. 6 cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2016.

Özpınar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. basım, 2015.

Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî. *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî. 13 cilt. Haydarabâd: Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmânî, 1382/1962.

Somaya, İbrahim. *Belh Bölgesinde Hadis İlmi Ve Belhli Muhaddisler*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Tarihu't-Taberî*. 11 cilt. Beyrut: Dâru't-Türas, 1387/1966.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Ebû Muâz Tarık b. İvezullah 9 cilt. Kahire: Daru'l-Harameyn, 1415-1995.

Tekin, Dilek. "Müslim ve el-Câmiu's-Sahîh'i üzerine". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2015), 49-68.

Tekin, Dilek. "Müslim'in Sahih'inin Yazılı Kaynakları Üzerine Bazı Tesbitler", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (Haziran 2015), 124-163.

Tüfekçioğlu, Zekeriya. "İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 06 Ağustos 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-b-cafer-el-ensari>

Yazıcı, Tahsin. "Belh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 26 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/belh>

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 26 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Abbâsîler>

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru âlâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd.. 35 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402-1417/1982-1996.

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-İ'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicavî. 4 cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1382/1963.

Zehrânî, Ahmed b. Salih. *Nakdü mücâzâfâti Hamza el-Melibârî*. Abu Dabi: Daru İmam Mâlik, ts.